

hidegvágó eszköz is. A készlet további része 2 öntötégely volt. A vastárgyakon és -töredékeken kívül számottevő bronztöredék is került elő, nagy méretű javított és szegecselt bronzedények szétvágott és feldolgozásra váró darabjai, illetve feldarabolt római érmek is. Nyilván ezek szolgáltak nyersanyagként tárgyak öntéséhez. A fémmegmunkáló műhelyhez tartozó zónából előkerült egy germán típusú térdfibula, illetve egy vasból készült firma alakú mécses is.

A lelőhely középső részét Ny–K-i irányban metszi a kutatás által az 1960-as években lokalizált erődítésrendszer, a Csörsz-árok egyik külső vonala. Ez a bánya egész területén végighúzódik, sánc része Vatta és Bükkábrány települések határvonalát képezi, így viszonylag jó állapotban fennmaradt ezen a területen. Ennek köszönhető, hogy a mezőgazdasági munkák által megkímélt sánc alatt 6. a kora rézkori tiszapolgári kultúrához sorolható temetkezés került elő. A XI. lelőhelyen összesen 10 szelvény megnyitására került sor a Csörsz-árok területén.

Munkatársak: Bacskai István, Bárdos Nándor, Bíró László, Farkas Gábor, Füzesi András, Kovács Ferenc, Gucsi László, Nagy Gergő, Sike Barnabás, Simon József.

KALLI ANDRÁS – K. TUTKOVICS ESZTER

42. Csanádpalota, Dávid-halom (KÖH 42867, 81503, 81505) (Csongrád megye) LT, Sza, A, Á, Ú, I

A Csanádpalota település É-i határában lévő célkitermelő hely megvalósítása kapcsán, a bánya területén állt két halom 2012. évi állapotfelmérését, valamint 2013-as elhordásuk régészeti megfigyelését is a Móra Ferenc Múzeum végezte. (A két halom területét magába foglaló lelőhely megelőző feltárását 2013-ban Gulyás Gyöngyi és Gallina Zsolt végezték, az erről szóló jelentést ld. alább.)

A helyszínt állapotfelmérés céljából 2012. november 26-án kerestük fel. A kiváló látási viszonyok ellenére a halmok felületén és az itt húzódó hát területén felszíni régészeti leletanyagot (településnyomokat) nem észleltünk. A halmokat megtekintettük és fényképes dokumentációt készítettünk róluk.

Dávid-halom III (Csanádpalota 184. lelőhely) (KÖH 81505) 2012. évi állapot: Eredeti relatív magassága: 2 m. Eredeti tszf. magassága 98,0 m. Átmérői 95 és 55 m. Számos 18–19. századi kéziratos, majd későbbi nyomtatott térkép jelöli, névvel is – Homok-halom, Dávid-halom – vagy párjával együtt a *colles* (halmok) megjelöléssel, mely egyértelműen mesterséges eredetéről vall. Csanádpalota É-i szélétől ÉÉNy-ra 3,27 km-re található, egy természetes, ÉK–DNy-i irányú partidűne-sorozat legmagasabb pontján. Tőle 90 m-re ÉK-i irányban ugyancsak található egy halom. Az első térképek már szántóterületként ábrázolják. Korábbi (18. századi) Homok-halom neve az alatta húzódó alapkőzet anyagára (homok) utal, a későbbi (19. századi) Dávid-halom név személynévi eredetű. D-i felének jelentős részét már korábban elbányászták, itt egy mélyebb teknő tapasztalható. Oldalait körben a munkagépek nagyon lekoptatták, nagy területen már teljesen az alatta futó partba simul. Csúcsán 1961-ben háromszögletes betonpontot állandósítottak, e körül gyomos fűszegély található, itt rókakotorék és a rókák által megbolygatott (kitermelt) föld nyomai tapasztalhatók. Egyéb részeit szántóföldként hasznosítják. Annak ellenére, hogy felszínét legalább 220 éve folyamatosan művelik, még mindig a szűkebb környék legjelentősebb kiemelkedésének számít, meghatározó eleme a tájnak.

Névtelen halom (Csanádpalota 183. lelőhely, Csanádpalotai-tanyák, Kriván Lajos-tanya) (KÖH 81503): 2012. évi állapot: Eredeti relatív magassága: 0,8 m. Eredeti tszf. magassága 96,8 m. Átmérői 55 és 40 m. Több 18–19. századi kéziratos térkép jelöli, mindegyik név nélkül. Csanádpalota határában, a Dávid-halomtól 90 m-re ÉK-re található. Az első térképek már szántóterületként ábrázolják, a második katonai felmérés pedig ÉK-i oldalában tanyát tüntet fel. Teljes felszíne szántó. A hosszú évek mezőgazdasági művelése és az egykor oldalában állt tanya erősen lekoptatták felületét; ennek ellenére alakja még viszonylag jól kivehető, kúpszerű.

2013. július 11–22. között lehumuszták a halmok talajrétegét, melyet azonban a mezőgazdasági művelés és az erózió már korábban egyébként is erősen elvékonyított (mindössze 20–25 cm vastagságú volt).

Az ÉK-i, névtelen halom területén mindenhol 19–20. századi tanyajelenségek voltak megfigyelhetők, melyek legalább 10 különböző objektumhoz köthetők (nagy méretű gödrök, gabonásvermek, karámárok). A jelenségek elsősorban az ÉNy-i és É-i oldalon sűrűsödtek. Betöltésük kevert föld volt, és már a humuszos cserépedények, pléhkanna, tégladarabok, üvegtörmelék).

A Dávid-halom É-i felét lehumuszták, D-i felét pedig rétegesen elszedték, hogy a metszetből kirajzolódjanak az egykori bolygatások nyomai. A megfigyelés során egyértelművé vált, hogy a D-i oldalt homokbányászás céljából már korábban teljesen elhordták, a központi részt pedig az itt 1,5 m mélységben elhelyezett háromszögletes pont állandósításának munkálatai pusztították el. A megmaradt részeket az alapkőzetig a rókák kotorékai járták át, teljesen megbolygatva az eredeti felhordási szintet. A rókajaratokban, valamint a korábbi bányászás nyomaként rengeteg recens leletanyag került felszínre (tégladarabok, műanyagpalack, locsolócső-darab, sít).

A várakozásokkal ellentétben, a halmokban régészeti jelenségeket nem, csak modern kori (recens) antropogén és természetes eredetű objektumokat (tanyai bolygatások, bányászás, mérőpont-állítás, rókakotorékok stb. nyomait) tapasztaltunk. Mivel a halmok – előzetes ismereteink, a térképek és a geomorfológiai megfigyelések alapján – egyértelműen mesterséges, régészeti korú eredetről vallanak, a központi temetkezések hiányát az újkori bolygatások negatív hatásaival magyarázzuk. A halmok felhordott anyagát az intenzív szántóföldi művelés és az ezzel együtt járó erózió az elmúlt évszázadok során szintén folyamatosan pusztította, így alakjuk már egyre kevésbé érvényesült.

Munkatársak: Haraszi László, Szabó Dénes Kristóf, Szarka József régész, Trogmayer Mónika régésztechnikus.

BEDE ÁDÁM

Dávid-halom (KÖH 42867): A Csanádpalota II. homokbánya, 100. lelőhely fő gerincét egy markánsan kiemelkedő, pleisztocén eredetű, ÉK–DNy-i irányú, homokból álló dombvonulat adja, melynek két legmagasabb pontját alkotja két halom, közte a DNy-on levő Dávid-halom.

A II. homokbányában 2013 nyarának közepén megkezdődött a homok kitermelése az M43-as autópálya alapjába. A munkálatok kezdeti fázisát, amely a korábban meghatározott régészeti területen kívül kezdődött meg, időszakos régészeti szakfelügyelet kísérte, melyet Bede Ádám és Haraszi László (Móra Ferenc Múzeum) látott el. (Bede Ádám jelentését a

lelőhely két végén álló halmok elbontásának megfigyeléséről ld. fent.) A homokbányászatot az említett magaslatoktól D-re és K-re kezdték meg, fokozatosan haladva azok felé. A lelőhely D-i és K-i, pontosan nem ismert nagyságú része sajnos a homokbányászás során elhordásra került. A megelőző feltárást a Móra Ferenc Múzeum alvállalkozójaként az Ásatárs Kft. végezte el 2013. augusztus 17. és november 22. között.

A sárga, és helyenként barna homokos altalajon, 42 009 m² területen, összesen 370 objektum (490 stratigráfiai egység) került elő. A 490 stratigráfiai egység közül 195 gödör, 79 árok és árok-részlet, 67 sír, 35 sírt kerítő árok és árok-részlet, 19 állati vázmaradvány, 18 kemence, 16 cölöp- és oszlophely, 15 karám-részlet, 13 kemence tapasztás alatti cserépréteg, 11 előtérgödör, 6 sütőfelület, 6 füstölőhöz tartozó egység, 4 épület, 3 tűzrakó hely, egy omladékréteg, egy kút és egy humuszlencse volt. Korukat tekintve 29 kelta, 108 szarmata, 5 feltehetőleg szarmata, két népvándorlás kori (talán avar), 148 Árpád-kori, 26 valószínűleg Árpád-kori, egy 13. századi (kun vagy mongol), 10 új-kori és 161 korhatározó leletanyag hiányában ismeretlen korú.

A legkorábbi leletek a *kelták*hoz köthetők. A Dávid-halomtól É-ra, illetve közvetlen K-re 13 vagy 14 kelta sírt (LT C), illetve néhány téglalap alapú, sekély, keskeny, sírt kerítő árkot tártunk fel. A sírok közelében több, gödörfolttal nem jelentkező állatcsontmaradványt (sekélyen elföldelt állatáldozatok nyomait) figyeltünk meg. A sírok közül 9 szórt hamvas és 2 csontvázas volt. A temetkezésekre jellemző a nagy méretű, négyszögletes vagy téglalap alapú, meredek vagy kifelé rézsús falú sírgödör. A mélységük általában 70–160 cm között változott. Összesen 7 vagy 8 temetkezést kerített négyszögletes, sekély és keskeny árokkeret, melynek bejárata D felé nyílt. Három, a kelta sírok közelében levő, hasonló alakú és mélységű gödör jelképes sírnek értelmezhető. Az egyik sírban a jellegzetes mellékletek (sertéscsontok, tál) mellől nem kerültek elő emberi maradványok, egy másikban csak hombártöredékeket figyeltünk meg, ezeket árokkeretek övezték. Egy harmadik gödör hasonló alakú és méretű, de teljesen lelet nélküli volt. Az emberi maradványok mellett minden esetben találtunk ételmellékletet – sertéscsontokat, illetve az egyik tálban szárnyas-csontokat –, 1–3 edényt (tálak, urnák), bronzékszereket (pl.: díszített kengyelű drótfibulák, láncszemek, kis méretű csengő, csüngő), vaskéseket, vasszegeceket és olyan, a máglyán összeégett vastárgyakat, amelyek funkciója meghatározhatatlan volt. A hamvak és a mellékletek elhelyezése általában azonos volt, a nagy méretű sírgödör közepére vagy az egyik sarkába rakták az említett leleteket. A sírok bontása során, a betöltésből felszínre került edénytöredékek és állatcsontok alapján elképzelhető, hogy az elhunytak hozzátartozói a temetés után visszajártak a sírokhoz és ételáldozatot mutattak be. Több újkori beásás földjéből kerültek elő másodlagosan kelta leletek, amely arra utal, hogy a 100 évvel ezelőtt kezdődő homokbányászat akkor több sírt is elpusztíthatott. A temetkezések között egy 10×20 m-es alapterületű anyagnyerő gödört is feltártunk, amelyből másodlagosan kelta leletek kerültek elő.

A *szarmata* település nyomai a bányaterület DNy-i és az É-i, középső részén kerültek elő. A számos kisebb-nagyobb méretű, általában kerekded alaprajzú, méhkas alakú gödörből nagyon kevés leletanyag került felszínre. A gödrök és az árkok mellett egy külső kemencét, két füstölőt, egy anyagnyerő gödört, egy házat és egy kutat bontottunk ki ebből a korból. A lelőhely egyik legmarkánsabb, KÉK–NyDNy-i irányú, 2–4 m széles, változó mélységű, kéttagú árka is szarmata kori volt, amely a telepü-

lés D-i részét határolhatta le. Az említett árok több mint 300 m hosszan volt követhető, majd K-i végén kettévált, az egyik szakasza derékszögben É-i, a másik szakasza KDK-i irányba kanyarodott. Az árok kb. 120 m hosszú, É–D-i irányú szakasza már település és/vagy temető kerítő árokként funkcionált. Az egész lelőhelyen egyetlen kutat találtunk. A közel 3 m mély kút 3,2–3,5 m átmérőjű, kerek alapú, az alja felé fokozatosan összeszűkülő falú. A szarmata épület lekerekített sarkú, szabályos négyszögletes alapú volt, amelynek a közepén egy nagy méretű cölöphelyet tártunk fel. A ház betöltésében omladékréteget és két beásást figyeltünk meg. A ház közelében bontottunk ki egy hosszúkás, árokszerű gödört, amelynek felszínén ugyancsak nagy mennyiségű patics és tapasztás feküdt. A gödör K-i végén cölöphely helyezkedett el. A szarmata füstölők egymástól távolabb feküdtek. Az egyiket egy nagyobb anyagnyerő gödör széléhez építették, a másikat viszont sohasem használták, mert a tüzelő- és füstölőgödöröket összekötő kúrt csak félig készült el. A szarmata külső kemence érdekessége, hogy a sütőfelülete alá örlőkő- és kerámatöredékeket helyeztek. Az említett jelenségekből kevés, de jellegzetes leletanyag, korongolt szürke edény- és kézzel formált fazéktöredékek kerültek felszínre. Egy sekély, kifelé rézsús falú, kerek alapú gödörben egy teljes és egy részleges birkavázat bontottunk ki. A csontok között egy apró, kézzel formált edény peremtöredéke feküdt, amely valószínűleg szarmata kori volt.

A két különálló szarmata temető az ÉK–DNy-i irányú dombvonulaton helyezkedett el. A nagyobbik temetőrészletben (43 sír) a sírok harmad részét kör-, vagy négyszögletes alakú, D-i oldalukon nyitott, teljes kerítő árkok, vagy csak a sír K-i és Ny-i oldalán haladó árok-részletek övezték. A teljes, D-i oldalukon nyitott körárkok K-i, bejárat melletti részének betöltésében 3 esetben találtunk lókoponyát. A temetkezések nagy része rablott, bolygatott, a sírok nagyon kis hányada volt érintetlen. A nyelési szinten jól meg lehetett figyelni a rablógödöröket, amelyek minden esetben pont a sírgödörre irányultak. A „körárkos” temetőrészlettől ÉÉNy-ra, 55–60 m-re egy 7 sírből álló kiscsaládi temetőrészlet került elő. A sírok közül 6 egy Ny–K-i irányú tengely mentén, egy sorban helyezkedett el. Ezek a sírok is mind rablottak voltak. A két csoport közötti legszembevetőbb különbség a sírgödörök alakja volt. Míg a kiscsaládi sírok gödrei széles, téglalap alakúak, addig a „körárkos” temető sírjai hosszúkás, keskeny téglalap alapúak voltak. A rablás ellenére számos viseleti (üveg-, mész-, borostyán-, korallgyöngyök, bronz fülbevaló töredék, bronzfibula, bronz lemezkarperec, bronz- és vas szíjvég, övcsat) és használati (vaskés, vasár, kova) tárgy maradt a sírokban. A legtöbb váz lábrésze mellé korongolt vagy kézzel formált edényt helyeztek. Az egyik sírből egy üvegpohár töredéke, két másik temetkezésből egy-egy római bronzérmé került felszínre. A sírokban maradt leletanyag alapján megállapítható, hogy a nagyobb sírszámú temető a korábbi (2–3. századi), a kiscsaládi temető legkorábban a 3. század közepén/végén indulhatott.

A bányaterület D, DNy-i részén került elő az a *kora avar*, keskeny, árokszerű objektum, amelybe egy szarvasmarha, két birka koponya, illetve 3 ló alsó állkapocs feküdt. Az egyik lócsont mellett egy, a szarvasmarha koponya mellett pedig két bronzlemezből készített veret feküdt. Az objektum bontása során pedig egy kézzel formált kiöntős kancsóhoz tartozó töredék került elő.

Az Árpád-kori település adta a lelőhely gerincét, amely a bányaterület DNy-i és Ny-i részén sűrűsödött (jelentős rész-

ben a korábbi lelőhelyen kívül). Az objektumok nagyobb részét árkok és gödrök alkották. A település meghatározó objektuma a több száz m-en át követhető, 2–4 m széles, változó mélységű, kétagú, szögletes alapú települést kerítő árok, amelynek a Ny–K-i és a derékszögben É-i irányba kanyarodó É–D-i irányú szakaszát is fel tudtuk tájni. Az árkok nagyobb része ebből az árokból ágazott le vagy futott bele, így mintegy telekhatároló szereppel (is) bírtak. Az egyik, ebből a széles árokból leágazó, Ny–K-i irányú árok alján hosszúkás, ovális alakú oszlophely jellegű mélyedéseket figyeltünk meg, amely paliszád léte utal. Hasonló mélyedéseket az említett településkerítő árok egyes szakaszain is megfigyeltünk. Az árkok mellett számos gödör, 3 épület és 10 külső kemence is előkerült. A gödrök kerek vagy téglalap alapúak, befelé vagy kifelé rézsús falúak voltak. A külső kemencék közül volt, amelyeket árkok szélébe ástak, de voltak előtérögödör falába épített vagy vájt kemencék is. Összesen 17 kemence került elő, amelyek sütőfelülete alá majdnem minden esetben edénytöredékeket helyeztek. Három lekerékített sarkú téglalap alapú épület is előkerült, amelyek közül kettőbe két kemencét, illetve egy tűzrakó helyet figyeltünk meg. Két háznál a lépcsőzetes bejárat is rögzíthető volt. Az objektumok betöltéséből változó mennyiségű lelet került elő. A kerámia anyagból teljesen hiányzott a fehér kerámia. Az edénytöredékek nagyobb részét a cserépbográcsok, kisebb részét a fazekak alkották. Számos pelyvával soványított téglatöredék, kevés őrlőkötöredék és néhány vastárgy (kések, csikószabla, kulcsok), illetve egy római bronzérme került még felszínre. Az egyik árokban és egy gödörben faragott mészköveket találtunk, amelyek templomból származhattak. Az egyik gödör betöltésében kistestű állat, talán macska teljes csontvázát bontottuk ki. Jellemző a lelőhely Árpád-kori árkaira, hogy azok betöltésében több lókoponyát, illetve teljes kutyacsontvázakat is találtunk. A ló- és kutyacsontok mellett birka-, szarvasmarha- és sertéscsontok is előfordultak. A településobjektumok között két temetkezést is feltártunk. A gödrökben rendellenesen (összekötözött végtagokkal) fekvő vázakat bontottunk ki, amelyek közül az egyik medencéje alatt 6 db IV. Béla ezüstdénárt találtunk. Az érmék tatárjárás kori kincsletekben fordulnak elő, így az Árpád-kori falu pusztulásának idejét erre az időpontra tehetjük. A tatárdúlás jelenlétét erősíti az a meneteles lejárátú gödör, amelynek a letaposott járósíntjén egy kétélű pallost, egy lóvakarót és egy sarlót találtunk.

A lelőhely középső részén, az egyik Árpád-kori árokra ráásott, lekerékített sarkú téglalap alaprajzú gödörben egy teljes lóváz feküdt. A váz koponyája a gépi nyeséskor megsérült. Az ÉNy–DK-i tájolásban eltemetett, hason fekvő ló koponyarésze magasabban feküdt, valószínűleg alá volt támasztva. A sírból a viseletnek megfelelő helyen, a ló bal- és jobb oldalán került elő egy-egy széles, íves talpalójú, kerekded alakú, valószínűleg kovácsolt vaskengyel. A váz mellett és részben alatt aranyozott ezüstlemezből készített kettős félhold-, négyszögletes alakú, karéjos- és háromszögletes, karéjos díszítésű vereteket találtunk, amelyek vékony textilre, talán nyeregtekercsre vagy halotti lepelre lehettek felvarrva. A sírból egy nyitott végű karka, egy vaskés és egy 5×7 cm-es, deformálódott, sérült, préselt aranyozott ezüstlemez került még felszínre. A lemez funkciója kérdéses, szélein jól látszódik, hogy eleve sérülten kerültek a ló mellé. A lemez és több veret felülete préselt és/vagy karcolt díszítésű. A temetkezés közelében egyéb objektumfolt nem került elő. A sírt a különálló ló sír mivolta, valamint a kengyel és a veretek alapján a kunok vagy a területet dúló mongolok ha-

gyatékának tekinthetjük. A sír a tatárjárás kori vaseszközlelettől kb. 90 m-re ÉK-re helyezkedett el.

Az ismeretlen korú objektumok elhelyezkedésük alapján vagy a szarmata vagy az Árpád-kori településhez tartoztak. A szarmata temetőrészletek között 12 kör alaprajzú karámárok került elő. A karámok közül 7 karéjszerűen volt egymásba ásva, bejáratuk irányának megállapítása a szuperpozíciók és az elsekélyesedő, illetve kikopó árokvégek miatt nem egyértelmű. Átmérőjük 10–12,5 m között változott. A legnagyobb méretű zárt(!) karámot több kerítőárokra is ráasták. A karámok korának meghatározása kérdéses, mivel egyetlen sárgásbarna, homokos anyagú, talán avar(?) edénytöredék került elő az egyik bontása során. Az árkok a betöltésük alapján biztos, hogy nem újkoriak, a szuperpozíciók alapján pedig a szarmata kornál későbbiek.

Munkatársak: Litauszki Zoltán, Keresztes Noémi Ninetta, Móricz Róbert, Barta Gábor régésztechnikusok. A geodéziai felmérést a Salisburgy Kft. (Weisz Attila) végezte.

GULYÁS GYÖNGYI – GALLINA ZSOLT

43. Csanádpalota, Földvár (KÖH 86463)

(Csongrád megye) B, Á, Ú

A Csanádpalota D-i határában fekvő késő bronzkori földváron 2012 tavaszán kezdtük meg a kutatásunkat, mellyel két korábbi terepi munkát folytattunk és bővítettünk. Az M43 autópálya örökségvédelmi hatástanulmányának készítésekor¹⁷ felfedezett késő bronzkori földvár¹⁸ előzetes vizsgálatát a nyomvonal megelőző régészeti feltárása követte (2011–2013), ahol olyan objektumok is előkerültek, amelyek közvetlenül kapcsolódtak a 300 m-re fekvő földvár és közvetlen környékének erődítési rendszeréhez. A Csanádpalota, Juhász T.-tanya lelőhelyről (KÖH 52780) leválasztottuk a késő bronzkori földvár sánc- és árokrendszerét Csanádpalota, Földvár néven. (Az 52780 Csanádpalota, Juhász T.-tanya lelőhelyen, az M43 autópálya nyomvonalán, 2011–2013-ban végzett megelőző feltárások összefoglaló jelentését ld. alább.)

A földvár rövid távú kutatásához készített szakmai programunk alapján a tervezett feltárás előtt elsőként a roncsolásmentes vizsgálatokat végeztük el annak érdekében, hogy a lehető legrészletesebb képet kapjunk a földvár szerkezetéről, a felszín alatti objektumok elhelyezkedéséről és koráról, valamint az erődítés tágabb környezetéről. A projekt hosszú távú tervei pedig a kb. 460 ha-os erődített telep és tágabb környezetének mikroregionális és regionális jelentőségének vizsgálatát célozták meg.

A földvár központi, ovális sánccal és kettős árokkal körbevett részének Ny-i felében 2012, majd 2013 áprilisában szisztematikus terepbejárást végeztünk, először az ovális központi erőd ÉNy-i, majd a DNy-i részén is. A földvár teljes Ny-i felét 310, egyenként 10×10 m-es raszterhálóra osztottuk, és az egyes négyzetekben a leletanyag felszedése adott időegység alatt (5 perc) történt. Az összegyűjtött leletanyagot korszanként válogattunk szét, majd a statisztika elkészítéséhez csoportosítottuk lelet típusok (kerámia: bronzkori, újkori; patics, állatcsont, csiga-kagyló, kavics, köeszköz/nyersanyag, téglá/építőkö, salak), súly (g) és darabszám szerint. A kapott

¹⁷ RKM 2005, 220–222.

¹⁸ RKM 2005, 221. Juhász-tanya lelőhelyén.